

“कलाकार कधीच अयशस्वी होऊ शकत नाही.
स्वतःमध्ये कलाकार असणेच एक यश आहे.”

उद्दिष्टे :

१. विद्यार्थ्यांना कलेचे महत्त्व स्वतःच्या शब्दांत सांगता येणे.
२. दृश्य कलेतील काही प्रवाहांची नावे, त्यातील प्रसिद्ध कलाकार व त्या शैलीचे वैशिष्ट्य स्वतःच्या शब्दांत सांगता येणे.
३. काही वेगळ्या कलाप्रकारांची ओळख करून घेणे व त्यांच्या माध्यमातून नवनिर्मिती करणे.
४. कलेबद्दल व मानवी जीवनातील तिच्या स्थानाबद्दल विचार करणे.

थोडी गंमत करू

तुमच्या नावाचे पहिले अक्षर लिहा. त्या अक्षरातून एखादा प्राणी, पक्षी, आकार किंवा वस्तू तुम्हांला काढता येईल का? किंवा त्या अक्षरात नक्षी भरता येईल का? नमुन्यादाखल खालील चित्रे पाहा.

विद्यार्थ्यांना हव्या त्या अक्षराने सुरू करू द्यावे. कल्पनांना प्रोत्साहन द्यावे.

मागील वर्षी आपण दृश्य कलांबद्दल थोडी माहिती घेतली. या वर्षी आपण दृश्य कलांचे महत्त्व, त्यातील विविध प्रवाह आणि त्यातील करिअरच्या शक्यतांबद्दल माहिती घेऊ.

कलेचे महत्त्व

“तुमच्याकडे दोन रुपये असतील तर एकाने अन्न विकत घ्या व दुसरा कलेवर खर्च करा. अन्न तुम्हांला जगवू शकते पण का जगायचे हे कलाच शिकवू शकते.” या सुविचारातून कलेचे मानवी जीवनात असणारे अनन्यसाधारण महत्त्व अधोरेखित होते.

कला, आपल्या जीवनाला अनेक पातळ्यांवर समृद्ध करते.

- ज्या भावना, जे विचार शब्दांत सांगता येत नाहीत, मांडता येत नाहीत, ते अनेकदा कलेतून मांडणे, व्यक्त करणे जास्त सहज व परिणामकारक होते.

- कलेच्या माध्यमातून आपण सुंदर वस्तू (उदा. शोभेच्या वस्तू, फुलदाणी), सुंदर कलाकृती (चित्र, शिल्प), सुंदर अनुभव (उदा. चित्रपट) निर्माण करू शकतो ज्याने आपले जीवन जास्त आनंदी होते, समृद्ध होते.

- एखादा सामाजिक संदेश देण्यासाठी दृश्य कलेचा अतिशय प्रभावी वापर करता येतो. उदा. नुसत्या भाषणापेक्षा एखादा संवेदनशील चित्रपट किंवा फोटो हा लोकांच्या मनाला लगेच आकर्षित करतो.

- लोकांना प्रेरित करण्यासाठीदेखील दृश्य कलेचा फार प्रभावी उपयोग करता येतो. थोर पुरुषांवरील, धाडसी कार्यावरील चित्रपट, शिल्प, चित्र लोकांना पूर्वीपासून प्रेरणा देत आले आहेत.

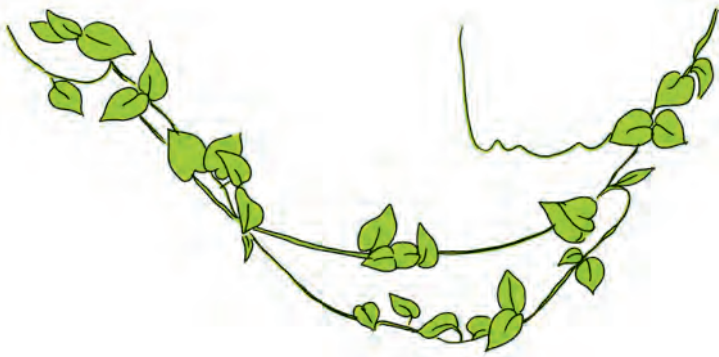

- जुन्या काळातील कलाकृतींचा अभ्यास केल्यास आपल्याला त्याकाळचे समाज जीवन समजून घेण्यात मदत होते. आपल्याकडील पुरातन वास्तूंवरील चित्र, शिल्प, उत्खननात सापडलेली भांडी, खेळणी, शिलालेख इत्यादी गोष्टी या जुन्या काळाची एका प्रकारे साक्ष देतात.

- कलेच्या माध्यमातून लोक एकत्र येतात व परस्परांबद्दलचा आदर वाढतो. जेव्हा आपण इतर प्रांतातील, देशांतील कला पाहतो, ऐकतो, तेव्हा त्यांच्या संस्कृतीबद्दल, लोकांबद्दल आपल्या मनात आदर, प्रेम, सहभावना निर्माण होते. जेव्हा आपण इतर देशांतील चित्र, शिल्प, संगीत, खाद्य पदार्थांचा अनुभव घेतो तेव्हा आपण त्यांच्याशी एका प्रकारे नाते निर्माण करतो.

- कलेचा आस्वाद घेण्याची वृत्ती असणाऱ्यांच्या मनात नकळतपणे जगण्यातील सौंदर्य शोधण्याची वृत्ती निर्माण होते. कलेचा आदर करणारे लोक हे जास्त शांतीप्रिय, अहिंसक आणि जास्त जुळवून घेणारे असण्याची शक्यता असते.

- असे म्हटले जाते की जगातील सर्वोत्तम कला ही निसर्गात दिसून येते. निसर्गात अस्तित्वात असणारे रंग, आकार, नक्षी, आवाज मानवाला प्रेरणा देत आले आहेत व मानवी कलाकृतींमध्ये कित्येकदा त्यांची झलक पाहायला मिळते. थोडक्यात कलेशी जोडून घेणे हे एक प्रकारे निसर्गाशी जोडून घेणेच आहे.

- जेव्हा आपण एखादी कलाकृती निर्माण करतो किंवा एखाद्या कलाकृतीचा आस्वाद घेतो, तेव्हा आपल्याला काय आवडते आणि काय आवडत नाही हे आपल्याला नकळतपणे उलगडत जाते. म्हणजेच कलेमार्फत आपण स्वतःलाही अधिक चांगल्या प्रकारे समजून घेऊ शकतो.

- कलेचे मानवी जीवनात इतके अनन्यसाधारण महत्त्व आहे की कलेशिवाय मानवी जीवन हे एका प्रकारे प्राण्यांच्या आयुष्यासारखेच ठरेल. परिपूर्ण, समृद्ध मानवी जीवन जगण्यासाठी कोणत्यातरी कलेशी जोडून घेणे हे केव्हाही उपयुक्त आहे.

थोडे आठवून पहा !

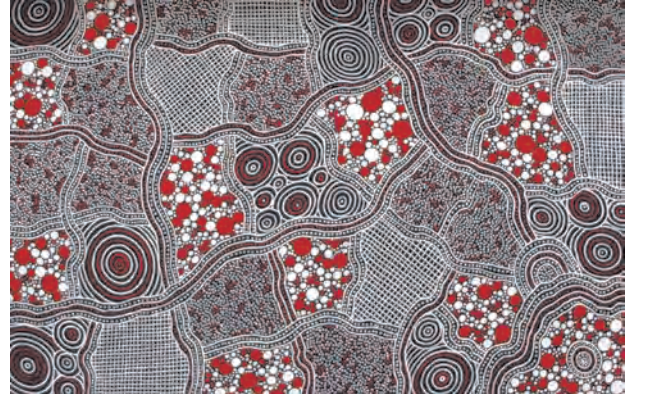
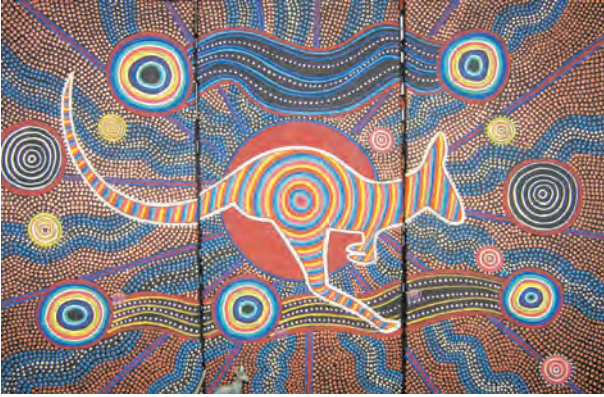
तुम्हांला कधी एखाद्या कलाकृतीने स्फूर्ती दिली आहे का? गाणी, शिल्प, कथा, कविता, चित्रपट, नृत्य, नाटक इत्यादींचा विचार करा. असल्यास त्याबद्दल थोडक्यात तुमच्या वहीत लिहा.

काही वेगळ्या दृश्य कला

मागील वर्षी आपण प्रचलित कलाप्रकारांबद्दल माहिती घेतली. यावर्षी आपण काही वेगळ्या दृश्यकला प्रकारांबद्दल माहिती घेऊया.

आदिवासी कला

आदिवासी जनसमुदाय हे भारताप्रमाणेच इतरही देशांत पहायला मिळतात. आदिवासी चित्रांमध्ये बहुतांशवेळा निसर्गातील घटकांचे चित्रण केलेले दिसते. सोपे सरळ आकार वापरूनही अतिशय सुंदर अशी चित्रे निर्माण करणे हे आदिवासी कलेचे वैशिष्ट्य आहे. ऑस्ट्रेलिया खंडातील आदिवासी समाजाची चित्रकलाही महाराष्ट्रातील वारली चित्रकलेप्रमाणे काही ठरावीक आकार वापरून केलेली दिसून येते.

ऑस्ट्रेलियातील आदिवासी चित्रे

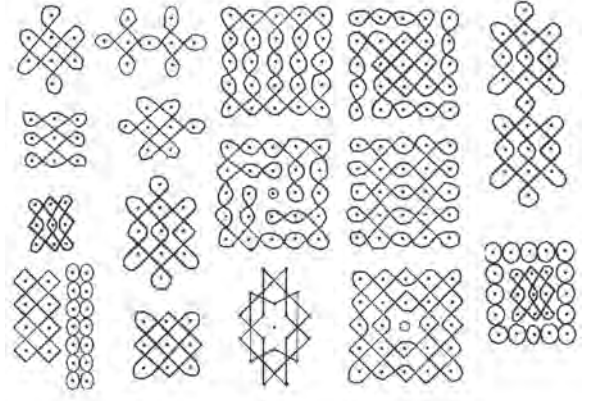
ऑस्ट्रेलियातील आदिवासी चित्रे ही मुख्यत्वे टिंबांचा वापर करून तयार केलेली असतात. ही टिंबे आकाराने लहान किंवा मोठी असू शकतात. टिंबांचा वापर करून इतर विविध आकार तयार केलेले आपल्याला दिसतात. काड्यांच्या साहाय्याने ही टिंबे मांडली जातात.

शोधा पाहू

तुमच्या भागात अशीच एखादी आदिवासी किंवा लोककला प्रसिद्ध आहे का? तिचा शोध घ्या. ती निर्माण करणाऱ्या व जोपासणाऱ्या कलाकारांशी बोला. त्याचे तंत्र समजून घ्या. वहीत लिहा.

कोळम रांगोळी कला

आपल्या नेहमीच्या रांगोळीपेक्षा ही कोळम रांगोळी कला वेगळी असते. कितीही समांतर ठिपक्यांची एक रचना काढून त्याच्या अवतीभवती वक्राकार किंवा सरळ रेषांनी नक्षी काढत जाऊन सर्व ठिपक्यांभोवती नक्षी काढल्यावर थांबणे अशी या रांगोळीची पद्धत असते. यातून वेगवेगळ्या प्रकारांची रांगोळी काढता येते. ही रांगोळी पूर्वी तांदळाच्या पिठात पाणी घालून काढली जायची.

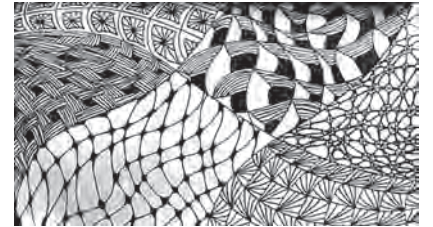
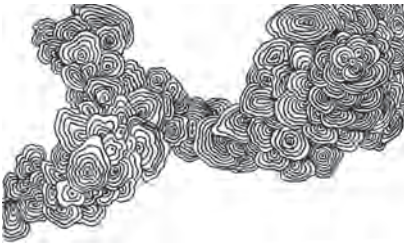

करून पहा

दोन-दोनचे गट करा. एका विद्यार्थ्याने दुसऱ्याला ठरावीक ठिपक्यांची एक रचना काढून द्यावी. दुसऱ्याने त्या रचनेभोवती नक्षी निर्माण करावी, जेणेकरून ती सुंदर दिसेल व सर्व ठिपक्यांचा वापर होईल. मग दुसऱ्याने रचना करावी व पहिल्याने नक्षी काढावी. हा उपक्रम वहीत पेनानेदेखील करता येईल.

रेखाटन (डूडल)

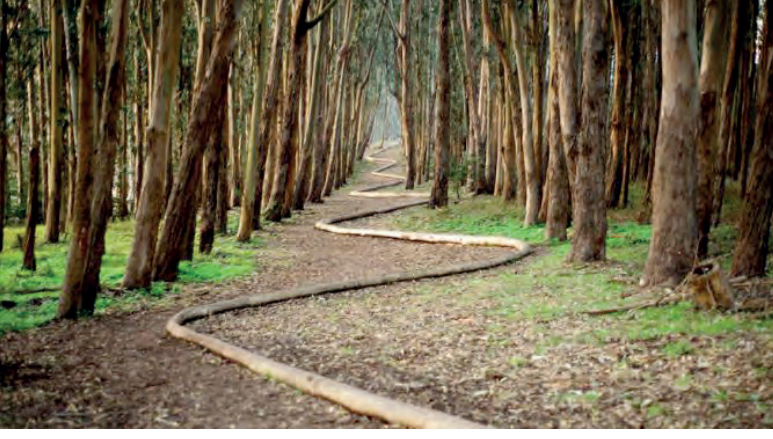

डूडल म्हणजे हातात असलेल्या पेन, पेन्सिल, स्केचपेन इत्यादी माध्यमांचा वापर करून कोणत्याही कागदावर उत्स्फूर्तपणे, काहीही न ठरवता, येईल तो आकार घेत काढलेले रेखाटन. हे वहीच्या कोपऱ्यात, मागच्या पानावर, पुस्तकातील चित्रांवर, वर्तमानपत्रातील मजकुरावर किंवा स्वच्छ कोऱ्या कागदावरही असू शकते. तुम्ही केव्हा ना केव्हा तरी असे रेखाटन नक्की केले असेल. असे करताना मनावरचा ताण खूप हलका होतो हे माहीत आहे का तुम्हांला? बघा बरं करून.

प्रत्येकाची डूडल काढण्याची पद्धत वेगळी असते. कोणी स्वतःचं खास शैलीदार चित्र काढेल तर कोणी कशाची तरी कॉपी करेल.

उभारणी (इंस्टॉलेशन)

उभारणीशिल्प या कलाप्रकारामध्ये उपलब्ध असणाऱी त्रिमितीय जागा वापरून हव्या त्या वस्तूंचा वापर करून रचना तयार केलेली असते. काही कलाकार कायम स्वरूपी उभारणीशिल्प करतात तर काही टिकू शकणार नाहीत अशा माध्यमांपासून उभारणी करतात. अँडी गोल्डसवर्दी या ब्रिटिश उभारणी शिल्पकाराने या कलाप्रकारात

अतिशय उत्तम काम केलेले आहे. त्यांची बहुतांश उभारणी शिल्प ही निसर्गात जाऊन तेथील उपलब्ध सामग्री वापरून केलेली दिसतात. काही वेळा शिल्पे उभारत असतानाच ते कोसळून पडते देखील. परंतु कलेच्या प्रक्रियेवर दृढ विश्वास असणाऱ्या या शिल्पकाराला असे वाटते की, 'कोसळणे म्हणजेच तोल साधणे.' (Collapsing is balance).

दृश्य कलेतील काही निवडक प्रवाह

कलेसाठीची प्रेरणा माणूस निसर्गातून तसेच त्याच्या दैनंदिन जीवनातून घेत असतो. म्हणूनच त्याच्या आजूबाजूच्या राजकीय, सामाजिक वातावरणाचे, घटनांचे पडसाद त्याच्या कलेवर पडलेले दिसतात. यातूनच प्रत्येक कलेत निरनिराळे विचार पुढे येतात, प्रयोग करून पाहिले जातात. निरनिराळी शैली, अभिव्यक्तीची पद्धत, कलेबद्दलचे नवे तत्त्वज्ञान निर्माण होत जाते. यालाच कलेतील प्रवाह असे म्हणतात. दृश्य कलेतील अशा काही निवडक प्रवाहांबद्दल आपण माहिती घेऊया. याव्यतिरिक्त इतर अनेक प्रवाहांची माहिती इंटरनेटवर उपलब्ध आहे.

विद्यार्थ्यांना प्रथम प्रत्येक शैलीचे चित्र नीट बघून त्यांची त्याबद्दलची निरीक्षणे नोंदवण्यास सांगावी.

त्यानंतर त्यांना प्रत्येक प्रवाहाबद्दल माहिती द्यावी.

इम्प्रेशनिझम (प्रभाववाद)

मोने (Monet) - ५५.३ सेमी x ६४.७ सेमी
कॅनव्हासवर काढलेले तैलचित्र

वॅन गॉ (Van Gogh) - ७४ सेमी x ९४ सेमी
कॅनव्हासवर काढलेले तैलचित्र

या शैलीचा उदय फ्रान्समध्ये १९व्या शतकाच्या उत्तरार्धात आणि २०व्या शतकाच्या सुरुवातीला झाला. त्या आधीच्या चित्रांमध्ये ऐतिहासिक, धार्मिक विषय, निसर्गचित्र किंवा व्यक्तिचित्रे रेखाटली जात असत. मात्र त्यात आजूबाजूच्या परिस्थितीचा किंवा समाजजीवनाचा अंतर्भाव नसे. तसेच ही चित्रे पूर्णपणे चार भिंतीत राहून काढली जात. मात्र १९व्या शतकाच्या मध्यात इम्प्रेशनिझम शैलीचा उदय झाल्यानंतर भोवतालच्या प्रसंगांचे लक्षपूर्वक निरीक्षण करून त्या गोष्टींचे, प्रसंगांचे वास्तववादी चित्रण कलाकारांकडून रेखाटले जाऊ लागले. तसेच चार भिंतीबाहेर जाऊन, निसर्गात बसून रेखाटण्याचे प्रमाण वाढले. यामुळे, पडणाऱ्या प्रकाशाचे नेमके चित्रण करता येणे शक्य झाले. या शैलीचा विचार करताना छोट्याछोट्या बिंदूंचा आणि रेषांचा वापर करून मूळ रंग एकापुढे एक मांडला जातो. जेव्हा प्रेक्षक एका विशिष्ट अंतरावरून ते चित्र पाहतो तेव्हा ते रंग एकमेकांमध्ये मिसळल्यासारखे वाटतात. या शैलीचा एक महत्त्वाचा पैलू म्हणजे चित्रातील आकृतीबंधाच्या पृष्ठभागावर द्रुतगतीने हलणारा प्रकाश आणि वातावरणातील बदलत्या परिस्थितीचे चित्रण. तसेच समकालीन जीवनाचा वेध घेणारी आणि प्रकाशाच्या असंख्य छाया दर्शवणारी ही चित्रे असतात. या शैलीत चित्र काढणारे काही प्रमुख चित्रकार म्हणजे मोने आणि वॅन गॉ (Van Gogh) हे आहेत.

क्युबिझम (घनवाद)

पौल सेझान (Paul Cezanne)
८१ सेमी x ६५ सेमी
कॅनव्हासवर काढलेले तैलचित्र

पाब्लो पिकासो (Pablo Picasso)
१२६ सेमी x ७३ सेमी x ४१ सेमी
रंगविलेल्या पत्र्याने तयार केलेले शिल्प

पाब्लो पिकासो (Pablo Picasso)
६० सेमी x ४९ सेमी
कॅनव्हासवर काढलेले तैलचित्र

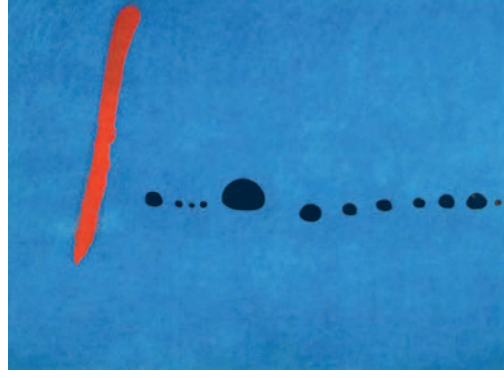
घनवादाच्या भरभराटीचा काळ साधारणतः १९०७ ते १९१४ असा मानला जातो. या शैलीचे प्रमुख केंद्र पॅरिस हे होते. क्युबिझमला २१व्या शतकातील सर्वात प्रभावी चित्र शैलींपैकी एक मानले जाते. या शैलीत ज्या गोष्टीचे चित्र काढायचे आहे त्याचे विश्लेषण करून त्याचे विविध भौमितिक आकारात तुकडे करून ते तुकडे पुन्हा जोडून एक पूर्ण आकृती निर्माण केली जाते. एखाद्या वस्तू, व्यक्तीचे चित्र हे एकाच दृष्टिकोनातून बघून न काढता विविध दृष्टिकोनांतून पाहून काढण्यावर या शैलीचा भर असतो. सृष्टीतले प्रत्यक्ष तरी त्रिमितीक आकार चित्रातल्या

सपाट प्रतलावर कसे परिवर्तित करायचे यासाठी प्रकाश आणि अंधाराच्या छटांचा उपयोग आकार अधोरेखीत करण्यासाठी केला जातो. या शैलीचे प्रसिद्ध चित्रकार होते पाब्लो पिकासो (Pablo Picasso) आणि पौल सेझान (Paul Cezanne).

सर्वालिझम (अतिवास्तववाद)

सॅल्वेडॉर दाली (Salvador Dali)
२४ सेमी x ३३ सेमी
कॅनव्हासवर काढलेले तैलचित्र

जॉन मिरो (Joan Miro)
३५५ सेमी x २७० सेमी
कॅनव्हासवर काढलेले तैलचित्र

जॉन मिरो (Joan Miro)
उंची १० मीटर पेक्षा जास्त

या प्रवाहाची सुरुवात १९२० च्या पूर्वार्धात झाली. दैनंदिन जीवनात आपण ज्या वस्तू, व्यक्ती, घटना बघतो, त्यांचे आपल्या अंतर्मनावर कळत नकळतपणे काही पडसाद उमटत असतात. आपल्या मनात त्या वस्तू, व्यक्ती, घटनांच्या वेगळ्याच प्रतिमा, कल्पना निर्माण होत असतात ज्या वास्तवापेक्षा वेगळ्या असतात असे या शैलीचे मूळ तत्त्वज्ञान आहे. या अंतर्मनातील प्रतिमा कागदावर मांडण्यासाठी मनाला मोकळे केले पाहिजे असे या शैलीच्या चित्रकारांचे मत आहे. या प्रकारच्या चित्रांमध्ये अनेकदा

वास्तवातील घटना, प्रसंग भावना व्यक्त करण्यासाठी प्रतीके वापरली जातात. या शैलीतील मुख्य चित्रकार सॅल्वेडॉर दाली व जॉन मिरो आहेत.

अब्सट्रॅक्ट एक्सप्रेसनिझम (अमूर्त अभिव्यक्तीवाद)

विल्लीयम डी कुनिंग (William De Kooning)
कॅनव्हासवर काढलेले तैलचित्र

रोथको (Rothko) २१२ सेमी x २३९ सेमी
कॅनव्हासवर काढलेले तैलचित्र

या प्रवाहाची सुरुवात १९४० च्या दशकात अमेरिकेतील न्यूयॉर्क या शहरात झाली. ही शैलीदेखील वर सांगितलेल्या अतिवास्तवादी शैलीच्या जवळ जाणारी आहे, एका अर्थाने अतिवास्तववादाने प्रेरित झालेली आहे. या शैलीत रंगांचा सढळ हाताने उपयोग केलेला दिसतो. या शैलीमध्ये दोन प्रकारच्या चित्रकारांचा समावेश होतो. एक म्हणजे आपल्या मनातील प्रतिमा कॅनव्हासवर विविध रंगांच्या ठळक फराट्याने चितारणारे. यात प्रामुख्याने

विल्लीयम डी कुनिंग (William De Kooning) यांचे नाव घेतले जाते. तर दुसरे म्हणजे मार्क रोथको (Rothko) सारखे, जास्त सरल रेखाटने करणारे. त्यांच्या कॅनव्हासवर एकाप्रकारच्या रंगाने मोठे भाग रंगविणारे. या दुसऱ्या प्रकारचे चित्रकार हे जास्त धार्मिक, आध्यात्मिक प्रवृत्तीचे असल्यामुळे, आपल्या चित्रातून पाहणाऱ्याला चिंतन, मनन करण्याचा अनुभव मिळावा अशी त्यांची अपेक्षा असे.

थोडी गंमत करू

अभ्यासलेल्या सर्व शैलींमधील फरक व साम्य शोधा व ते वहीत लिहा. कोणतीही एक शैली निवडून त्यासारखे चित्र काढण्याचा प्रयत्न करा.

विद्यार्थ्यांना प्रथम प्रत्येक कलाकाराच्या चित्रांचे निरीक्षण करू द्यावे. त्या चित्रकाराची काही एक विशिष्ट शैली त्यांना जाणवते का याबद्दल त्यांच्याशी चर्चा करावी. नंतर त्यांना दिलेली माहिती वाचायला सांगावी.

विविध शैलीतील आणखी काही चित्रे विद्यार्थ्यांना इंटरनेटवर दाखवावी. त्यांना विविध शैलींमधील फरक व साम्ये शोधण्यास प्रवृत्त करा. शैलीनुसार त्यांचे गट करून त्या शैलीत चित्र काढण्यासाठी मार्गदर्शन करावे.

काही भारतीय कलाकार

चित्रकलेतील विविध प्रवाह व त्या निमित्ताने काही जागतिक कलाकारांची आपण ओळख करून घेतली. त्याचप्रमाणे काही प्रसिद्ध भारतीय कलाकारांचीदेखील ओळख करून घेऊया.

जमिनी रॉय (१८८७ – १९७२)

जमिनी रॉय हे पाश्चात्य शैली सोडून भारतीय परंपरा व लोकजीवन व आदिवासी जीवनशैलीपासून प्रेरणा घेऊन स्वतःची शैली निर्माण करणाऱ्या प्रथम कलाकारांपैकी एक होते. त्यांचे शिक्षण पाश्चिमात्य चित्रशैलीत झाले होते. मात्र 'कालीघाट' या भारतीय चित्रशैलीने ते खूप प्रभावित झाले. मोठे बदामी डोळे, गोलसर चेहरे, वळणदार शरीर हे या शैलीचे वैशिष्ट्य आहे. सुरुवातीला कालीघाट शैलीत चित्र काढणाऱ्या रॉय यांनी नंतर स्वतःची अशी खास शैली विकसित केली. युरोपीय रंगांचा त्याग करून हळूहळू ते माती, बिया, खडक, फुले, नीळ इत्यादींपासून बनवलेल्या नैसर्गिक रंगांकडे वळले. त्यांच्या चित्रांमध्ये प्रामुख्याने विशिष्ट प्रकारचा लाल, पिवळा, हिरवा, राखाडी, निळा व पांढरा रंग वापरल्याचे दिसून येते. त्यांच्या चित्रांमध्ये ग्रामीण लोकजीवनात

असणारा साधेपणा चितारण्याचा प्रयत्न दिसून येतो. तसेच कला ही जास्तीतजास्त लोकांपर्यंत पोहोचावी, त्यांना ती आपली वाटावी व भारतीय कलेची स्वतःची एक ओळख निर्माण व्हावी असा त्यांचा विचार होता. त्यांना १९५५ मध्ये पद्मभूषण या सन्मानाने गौरवण्यात आले होते.

रामकिंकर बैज (१९०६ - १९८०)

मिल कॉल (मिल सुरू होण्याचा संकेत)

संथाल परिवार

दांडी यात्रा

बैज हे बंगालचे एक प्रसिद्ध शिल्पकार होते. त्यांच्या कलाकृती या बंगालमधील दलित व आदिवासी समाजाच्या जीवनशैलीतून प्रेरित झाल्याचे दिसते. त्यांना लहानपणापासूनच परिसरातील स्थानिक चित्रकार, मूर्तीकार यांच्या कामाचे निरीक्षण करून स्वतः लहान लहान कलाकृती निर्माण करण्याचा छंद होता. पुढील आयुष्यात त्यांनी निर्माण केलेली शिल्पे ही त्यांच्या विषयांमुळे व शैलीमुळे अत्यंत वेगळी व वैशिष्ट्यपूर्ण ठरली. त्या काळी निर्माण केली जाणारी शिल्पे ही मुख्यत्वे देवांची व राज्यकर्त्यांची असायची. मात्र १९३८ मध्ये त्यांनी संथाल (एक आदिवासी जमात) शेतकरी परिवाराचे शिल्प निर्माण करून या परंपरेपासून फारकत घेण्यास सुरुवात केली. कष्टकरी लोकांच्या आयुष्यातले सौंदर्य आपल्या शिल्पांतून दर्शवण्याचा त्यांचा प्रयत्न असे.

मिल कॉल हे १९५६ मध्ये शांतीनिकेतन येथे चितारलेले शिल्प अत्यंत महत्त्वाचे मानले जाते. मिल सुरू होण्याचा संकेत ऐकून लगबगीने चालणाऱ्या स्त्रिया व त्यांच्यामागून पळत येणारे मूल हे या शिल्पात दिसून येते.

स्त्रियांच्या चालण्याचा वेग, मुलाचे धावणे अत्यंत सुंदर पद्धतीने या शिल्पात दर्शवलेले दिसून येते. त्या लगबगीमध्ये उडणाऱ्या धुळीचेदेखील अस्तित्व शिल्पामध्ये आपल्याला जाणवते.

जांभा दगड व सिमेंट वापरून शिल्प निर्माण करायची त्यांची शैली असायची.

नारायण श्रीधर बेंद्रे (१९१० - १९९२)

काटा

प्रसाधन

निसर्गचित्र

नारायण श्रीधर बेंद्रे यांचा जन्म इंदोर येथे झाला. एक निसर्ग चित्रकार म्हणून त्यांनी खूप नाव कमावले. त्यांच्या चित्रातील रंगांचा वापर वैशिष्ट्यपूर्ण मानला जातो. त्यांना भारतभर व विविध देशांमध्ये फिरण्याची हौस असल्याकारणाने, त्यांच्या कलेमध्ये भारतीय व पाश्चिमात्य शैलींचा अनोखा मिलाफ दिसून येतो. त्यांच्या चित्रांमध्ये आपण या आधी पाहिलेल्या प्रभाववादी, घनवादी शैलीचा वापर केल्याचे दिसून येते. विविध माध्यमे व शैलींचा वापर करून चित्रकलेत अनेक प्रयोग त्यांनी केले. कुठल्याही एकाच प्रकारच्या शैलीला किंवा विषयाला चिकटून राहणे त्यांना मान्य नव्हते. रोजच्या आयुष्यातील घटनांपासून ते अमूर्त विषयांपर्यंत त्यांनी विविध चित्रे काढली. त्यांच्या चित्रांमध्ये बहुतांश वेळा एक शांत भाव दिसून येतो. १९९२ मध्ये त्यांना पद्मभूषण या पुरस्काराने गौरवण्यात आले.

दीनानाथ दामोदर दलाल (१९१६ - १९७१)

जनसामान्यांपासून ते जाणकारांपर्यंत लोकप्रिय असलेले आणि पुस्तकांची मुखपृष्ठे, कथाचित्रे, व्यंगचित्रे, दिनदर्शिका आणि दिवाळी अंकांमधील चित्रमालिकांच्या माध्यमातून दृश्यजाणीव समृद्ध करणारे चित्रकार म्हणून दीनानाथ दलाल सर्वांना परिचित आहेत. दीनानाथ दलालांचे बाजूला दिलेले चित्र आपल्या सर्वांच्या ओळखीचे आहेच.

बी. प्रभा यांनी सर. जे. जे. स्कूल ऑफ आर्ट मुंबई येथून कलेचे शिक्षण पूर्ण केले. बी. प्रभा यांनी आपले काम सुरू केले तेव्हा भारतात फारशा स्त्री चित्रकार कार्यरत नव्हत्या. त्यांच्यावर अमृता शेरगिल यांचा खूप प्रभाव होता. प्रभा यांच्या बहुतांश चित्रांमध्ये उदास ग्रामीण स्त्रियांच्या लांबुळक्या आकृती बघायला मिळतात. बहुतांश वेळा एका चित्रामध्ये एकच ठळक रंग वापरायची त्यांची शैली होती. मुख्यत्वे त्यांनी तैलचित्रे काढली. स्त्रियांची सामाजिक परिस्थिती, त्यांना करावे लागणारे कष्ट, सोसावा लागणारा त्रास, त्यांच्यातील हिंमत या सर्वांचे चित्रण त्यांच्या कलेमध्ये आपल्याला दिसून येते. स्त्रियांच्या दबलेल्या भावनांचे चित्रण त्या करित असत. “मी आणखी एकही आनंदी स्त्री पाहिली नाही.” असे त्या एकदा म्हणाल्या. प्रभा यांची चित्रे भारतभर व भारताबाहेरदेखील विविध प्रदर्शनांमध्ये प्रदर्शित केली गेली.

थोडा कल्पनेला वाव

खाली दिलेल्या चित्र प्रकारांत तीन नियम लक्षात ठेवा -

१. तुम्ही कृती करत असताना कृतीचा आनंद घ्या. चित्र सुंदर करणे हा हेतू यात नाही. याला प्रक्रिया चित्र (प्रोसेस आर्ट) म्हणतात. हे चित्र तुम्ही स्वतःच्या आनंदासाठी करत आहात, त्यामुळे कोणालाही दाखवलं नाही तरी चालेल.
२. फार विचार करत बसू नका. सहज जे जमेल ते होऊ द्या. (यात चूक काहीही असू शकत नाही.)
३. काहीही झाले तरी करत रहा, करून पाहायचे थांबू नका.

करून पहा

१. वस्तूंचे थर काढणे

सर्वात खाली फरशी, त्यावर ठेवलेली चादर, त्यावर पुस्तक, त्यावर चहाचा कप, त्यावर आणखी एक पुस्तक, त्यावर कपड्याची घडी, त्यावर वर्तमानपत्र, त्यावर बादली, त्यावर ताट, त्यावर मांजर इ. असे हे थर वास्तववादी काढायचे (उदा. - कापड असेल तर ते खाली पडेल, कागद सरळ राहील इ.) की सरळ सरळ काढायचे हे तुम्ही ठरवा. तुम्हांला कागद चिकटवून कोलाज करावंसं वाटलं तरी चालेल.

प्रत्यक्षात ज्या वस्तू एकमेकांवर राहू शकणार नाहीत अशा चित्रात नक्कीच शक्य असतात.

२. पायाने चित्र काढणे

तुमची पेन्सिल किंवा पेन पायाच्या बोटांत धरून चित्र काढा. दोन्ही पायांच्या टाचेत पेन्सिल धरूनही काढून बघा. तसंच पेन्सिल तोंडात धरून चित्र काढून पहा.

३. कचऱ्यातून चित्र निर्मिती

टाकाऊ वाटेल अशा कुठल्याही वापरात नसलेल्या गोष्टींपासून एक चेहरा तयार करा. खरं तर जेव्हा तुम्हांला वेळ असेल, अभ्यासातून थोडी विश्रांती हवी असेल तेव्हा तुम्ही ही कृती करू शकता!

४. धुळीने चित्र काढणे

कागद ओला करा आणि तो धुळीवर, जळमटावर किंवा मातीवर टाका. किंचित दाब द्या आणि काय चित्र उमटते ते पहा. तुमच्याकडच्या पेन्सिल, पेन, रंग यांनी त्यात काही भर घालून काही वेगळं चित्र बनवता येते का पहा.

५. फक्त काळ्या रंगाने चित्र काढणे

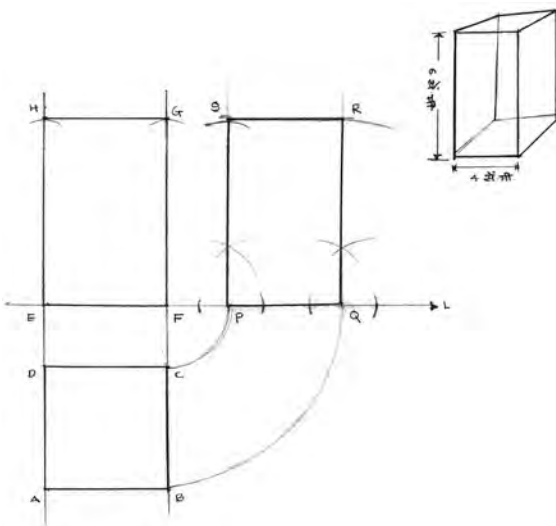
काळ्या रंगाबद्दल लोकांच्या मनात अनेकदा काही पूर्वग्रह असतात. काळा रंग अनेक लोकांना नापसंत असतो. मात्र त्याचा योग्य वापर झाल्यास काळा रंग इतर रंगांइतकाच किंबहुना थोडा जास्तच सुंदर ठरू शकतो. तुमच्या कल्पनाशक्तीला जरा चालना द्या. फक्त काळा रंग व त्याच्या छटा वापरून तुम्ही चित्र काढू शकाल का?

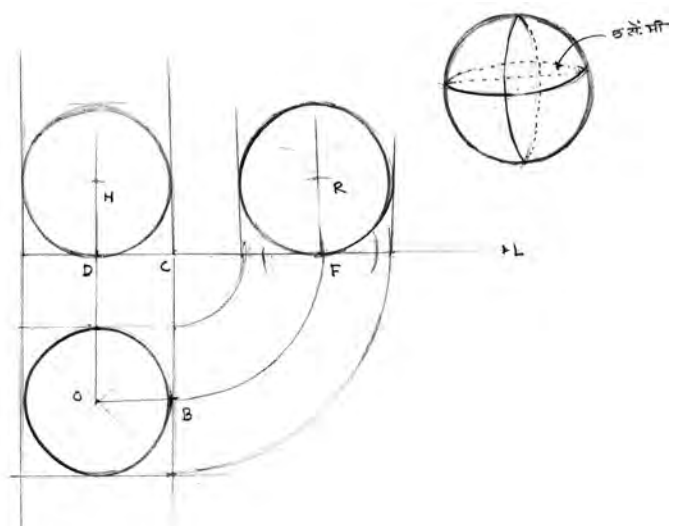
६. भौमितिक नक्षी - कर्तव्य भूमिती

गणिताच्या पाठ्यपुस्तकांचा आधार घेऊन भौमितिक रचना कशा निर्माण करता येतील तसेच विविध भौमितिक आकार आपल्या आजूबाजूला कोठे पहायला मिळतात याबद्दल चर्चा करावी.

चतुष्कोनाकृती घन

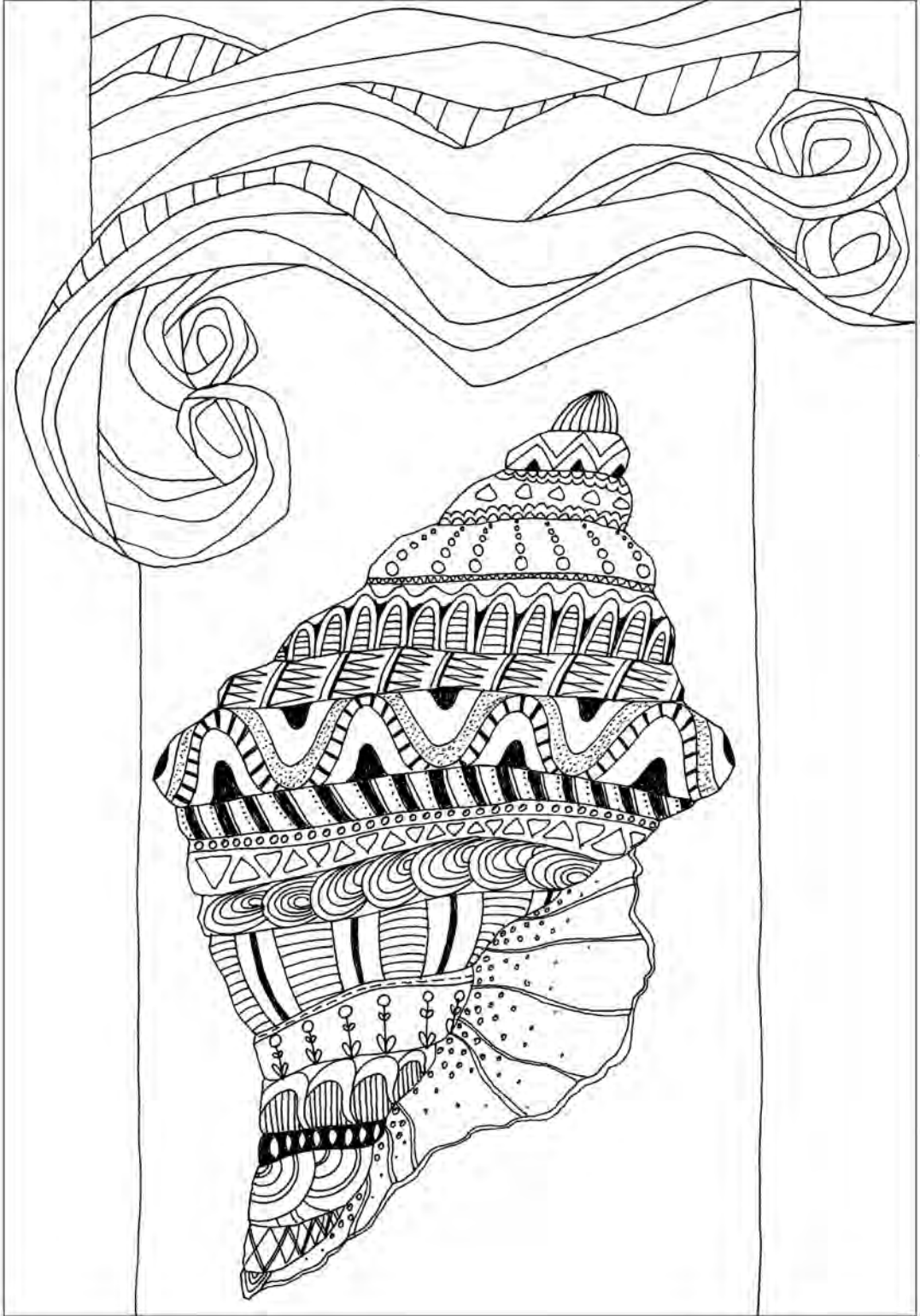

गोल

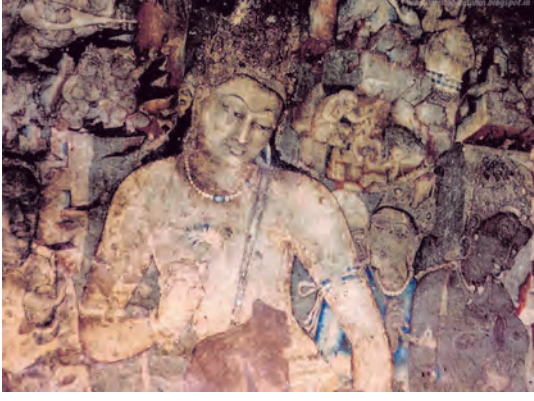

७. कलरिंग थेरपी

थेरपी म्हणजे उपचार पद्धती. कला ही एक प्रकारची उपचार पद्धतीदेखील असू शकते. कलरिंग थेरपीमध्ये डोळ्यांना आकर्षक वाटतील अशा काही साच्यांचा, नक्षींचा समावेश असतो. त्यांचे स्वरूप क्लिष्ट असते. अशा प्रकारचे बारीक काम रंगवायचे असते. मन त्यात गुंतल्यावर तणावाचा, वेदनेचा विसर पडतो अशी भूमिका असते. खाली दिलेले चित्र पहा. ते तुमच्या मनाने पूर्ण करून रंगवा.

क्षेत्रभेट

आपल्या परिसरात असलेल्या ऐतिहासिक वास्तूंमधून आपल्याला त्या काळच्या लोकांची जीवनशैली, संस्कृती व कलादृष्टी बघायला मिळते. यातूनदेखील आपल्या कला जाणीवा प्रगल्भ होतात. महाराष्ट्रात औरंगाबादपासून उत्तरेस सुमारे ६० मैलांवर अजंठा पर्वतश्रेणीत बौद्धधर्मीय गुहा कोरण्यात आल्या आहेत. कार्ले येथील बौद्ध गुहा त्यांच्या स्थापत्यासाठी प्रसिद्ध आहेत. तुमच्या परिसरातील अशाच एखाद्या प्राचीन वास्तूला भेट द्या व तुमची निरीक्षणे नोंदवा.

आपल्याला काय आवडते

कला ही अत्यंत वैयक्तिक अभिव्यक्ती असते. एका व्यक्तीला जे चांगले किंवा सुंदर वाटते ते दुसऱ्याला तसे वाटेलच असे नाही. म्हणून कलेचे चांगले/वाईट असे वर्गीकरण करणे योग्य ठरणार नाही. एखादी कलाकृती आपल्याला आवडली नाही तर ती सुंदर नाही असा त्याचा अर्थ होत नाही. आपल्याला ती आवडली नाही इतकेच म्हणणे योग्य ठरेल. जेव्हा आपण एखाद्या कलाकृतीकडे बघतो, तेव्हा ती चांगली किंवा वाईट असा तिच्यावर शिक्का मारणे टाळावे. आपल्याला तिच्यासंबंधी आपले मत व्यक्त करायचे असल्यास ती आपल्याला आवडली किंवा नाही व का असेच फक्त सांगावे.

आपल्याला एखादी कलाकृती का आवडते किंवा का आवडत नाही हे सांगता येणेदेखील महत्त्वाचे आहे. एखाद्या कलाकृतीमध्ये आपल्याला नेमके काय आवडले, काय आवडले नाही हे शब्दांत मांडता येण्याने आपली कलेबद्दलची जाण वाढायला मदत होते. कलाकृतींमध्ये असलेली सौंदर्यस्थळे आपण पहायला शिकतो.

करून पहा

तुम्हांला आवडलेली वर्तमानपत्रांतील, मासिकांतील, पुस्तकांतील चित्रे पहा. त्यात तुम्हांला नक्की काय आवडते आहे हे शक्य तितक्या स्पष्टपणे तुमच्या वहीत लिहायचा प्रयत्न करा. किमान ५ चित्रांचे या प्रकारे विश्लेषण करा. तुम्ही खालील मुद्द्यांना धरून विचार करू शकता. त्यात आणखी भर घाला.

१. विषय	२. रंग-संगती
३. मांडणी	४. शैली
५. कल्पना	६. छायाप्रकाशाचा वापर इत्यादी

दृश्य कला क्षेत्रातील करिअर

दृश्य कलांमध्ये करिअर करण्यासाठीच्या वाटा १० वी व १२ वी अशा दोन्ही टप्प्यांमधून निर्माण होतात.

१० वीनंतर फाऊंडेशन किंवा जी. डी. आर्ट अशा दोन अभ्यासक्रमांना प्रवेश घेता येतो. बरेच लोक फाऊंडेशन झाल्यानंतर आर्ट टीचर्स डिप्लोमा (कला शिक्षक पदविका) करणे पसंत करतात. तर जी. डी. आर्ट हा चार वर्षांचा अभ्यासक्रम असून त्यानंतर अप्लाइड आर्ट किंवा फाईन आर्ट यामध्ये पुढील शिक्षण घेता येते. १२ वीनंतर कला शिक्षणात डिप्लोमा करता येतो.

जागतिकीकरणाच्या या काळात, चित्रकला, शिल्पकला यांसोबत फॅशन, आर्किटेक्चर (स्थापत्यकला), ज्वेलरी डिझाईन, ॲनिमेशन, इंटरियर डेकोरेशन, फोटोग्राफी इत्यादी शाखांमध्ये करिअर घडवण्यासाठी खूप वाव निर्माण झाला आहे.

याबद्दल अधिक माहिती www.mahacareermitra.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध आहे.

दृश्य कलेबद्दलचे काही विचार

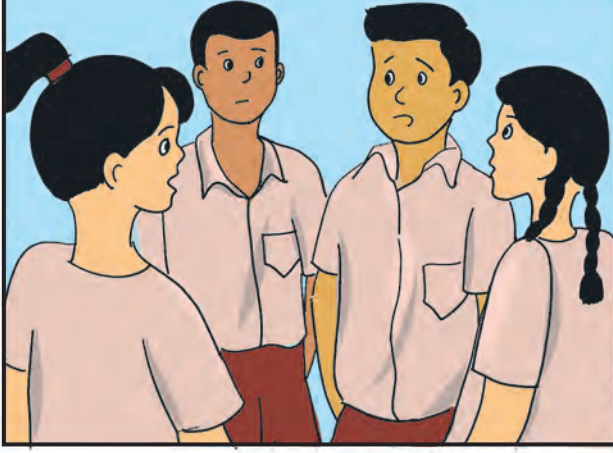
कलेचे मानवी आयुष्यातील महत्त्व यावर जितके बोलावे तितके कमी आहे. कलेबद्दल अनेक लोकांची अनेक मते, विचार आहेत. कलेबद्दल असलेल्या खालील सुविचारांचा तुम्ही कसा अर्थ लावता?

- “रोजच्या आयुष्यातील धूळ आपल्या मनावरून झटकून टाकणे हा कलेचा उद्देश आहे.”
- “चित्र हे शब्दांशिवाय केलेली कविता आहे.”
- “आयुष्य हा एक कॅनव्हास आहे आणि तुम्ही चित्रकार.”
- “कलेमध्ये आपण स्वतःला सापडतो आणि त्याच वेळी स्वतःला हरवून बसतो.”
- “प्रत्येक मुलात एक कलाकार असतो. प्रश्न तो कलाकार मोठेपणी कसा जिवंत राहील हा आहे.”

मूल्यमापन (भारांश २० %)

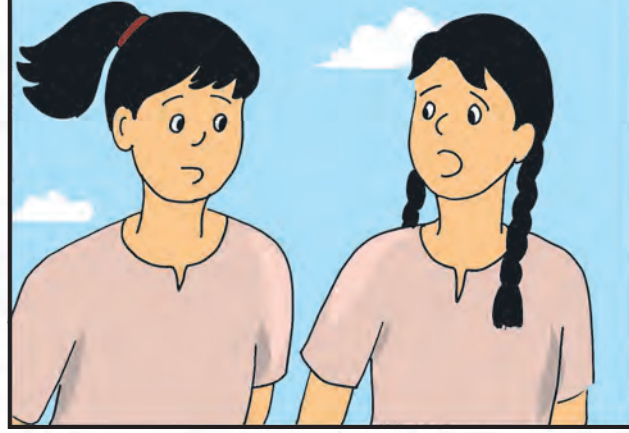
निकष	उत्तम (खूप चांगले)	योग्य (समाधानकारक)	अयोग्य (असमाधानकारक)	गुण
कलाविष्कारातील कल्पकता	पाठात दिलेले कलाविष्कार कल्पकतेने पूर्ण केले व सक्रिय सहभाग नोंदवला.	पाठात दिलेले कलाविष्कार कृती म्हणून पूर्ण केले.	काहीच कृतींमध्ये सहभाग नोंदवला. मात्र त्या कृतीही अर्धवट पूर्ण केल्या.	
चित्रांबाबत लिहिणे	निवडलेल्या ५ चित्रांचे दिलेल्या ६ मुद्द्यांच्या आधारे विश्लेषण करून स्पष्ट शब्दात लिहिले.	निवडलेल्या ५ चित्रांचे मोघमपणे विश्लेषण केले. त्यात दिलेल्या ६ मुद्द्यांचा समावेश काही प्रमाणात केला गेला.	चित्र निवड व विश्लेषण अर्धवट पूर्ण केले.	

पाचही जण गहन चर्चेत असलेले दिसतात.

रोज शाळेत येताना हरप्रीतला काही मुले रस्त्यात उभे राहून चिडवतात.

आणि मारियाला तिच्या घराजवळ राहणारा एक मुलगा रोज त्रास देतो.

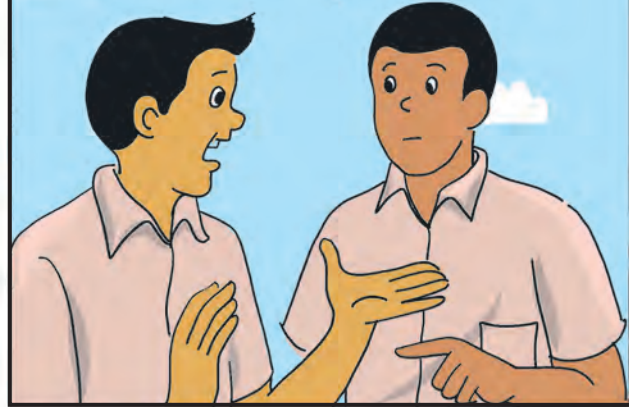

पण हे सगळं त्या घरी किंवा शिक्षकांना का नाही सांगत?

त्यांना संकोच वाटत असेल कदाचित..

पण काहीतरी करायलाच पाहिजे! हे थांबायलाच पाहिजे!

मला माहिती आहे याबद्दल काय करता येते ते.. एक फोन केला पाहिजे!

कोणाला?

या इकडे सांगतो

